

Александар МИЛАНОВИЋ /Београд/

СТЕВАНОВИЋЕВА ВИЋЕЊА ПРЕДВУКОВСКОГ ПЕРИОДА РАЗВОЈА СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА*

1. Уколико изузмемо радове и речнике у којима се научној и стручној јавности представио као његошолог, Михаило Стевановић у својој дугој и плодној каријери није написао већи број текстова посвећених такозваној спољашњој историји српскога језика, тј. историји српског књижевног језика. У својим студијама, расправама и чланцима питању предвуковског периода развоја српског књижевног језика посвећивао се махом пишући о животу и делу Вука Стефановића Караџића, и најзначајнији радови овога профила сакупљени су у две књиге у којима Вуково име фигурира и у насловима: *Вук у своје и нашем времену* (у даљем тексту: ВСНВ) из 1987. и *Од Вука до Белића и даље* (у даљем тексту: ОВБ) из 1988. Више пажње предвуковском периоду посветио је у својим синтетичким текстовима писаним за *Енциклопедију Југославије* (у даљем тексту: ЕЈ) из 1960. и увод нормативне граматике *Савремене српскохрватски језик. Граматички системи и књижевнојезичка норма. I. Увод, фонетика, морфологија* (у даљем тексту: ССЈ) из 1964. Ван корица књига остала су још два рада од значаја за нашу тему: приказ Белићеве књиге *Вукова борба за народни и књижевни језик*, објављен у Лужнословенском филологу број XVIII из 1949–1950. (у даљем тексту: АБ), и расправа *Реч-две о „језику бабе Смиљане” и о Вуковој оцени Досићејева језика*, штампана у Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику број XXXIII из 1990. године (у даљем тексту: ВОД).

Иако предвуковска епоха није била централно поље интересовања нашег познатог лингвисте, његови синтетички радови о еволуцији књижевног језика, као и радови у којима се анализирају рускословенски и славено-

* Израду овога рада финансирало је Министарство за науку, технологије и развој Републике Србије у оквиру пројекта 1748 *Терминолошка стандардизација лингвистичког описе савременог српског језика*.

српски елементи у Вуковом језику или се, пак, језик предвуковаца контрастира у односу на језик Вуков, свакако представљају значајно лингвистичко штиво у проучавању књижевних језика код Срба у 18. и 19. веку. У овоме реферату направљен је покушај да се:

а) сагледају домети и ограничења Стевановићевих виђења предвуковског периода развоја српскога књижевног језика, у коме су централно место заузимали књижевни идиоми које данас најчешће називамо српскословенским, рускословенским и славеносрпским језиком;

б) опише и систематизује терминологија у поменутиим радовима.

2. Изузимајући значајан рад *Велико дело Вуково* из 1947. године, када је и почео објављивати радове о Вуку, Стевановић је све радове у којима се бави предвуковским периодом објавио после синтетичких погледа изнетих у енциклопедији. Стога је корисно прво се упознати са ставовима изнетим у њој. У тексту *Књижевни језик код Срба од Досићеја и Вука*, који се надовезује на прилоге Александра Белића (*Развиџак шћокавског књижевног језика до XIX в.*) и Људевита Јонкеа (*Шћокавски дијалекат у књижевносћи до XIX сћ.*), Стевановић је велику већину простора (15 пасуса) посветио Вуковој реформи, тј. саме Вуку, вуковцима и послевуковцима. Вуковим претходницима у настојању да се пише народним језиком – Гаврилу Стефановићу Венцловићу, Захарију Орфелину и Јовану Рајићу – одређена је свега половина уводног пасуса, и у њему се аутор не осврће на друге језичке идиоме које су ови писци користили.

За разлику од свог учитеља Александра Белића, који детаљно наводи фонетске и граматичке црте штокавског наречја и српскословенског језика, Стевановић је акценат ставио на национално-политички и културни препород српског народа заснован на све већем увођењу народног језика у књижевност и културу уопште, избегавајући притом дескрипцију графичких, ортографских, фонетских, граматичких и лексичких особености позног српскословенског, рускословенског и славеносрпског језика.

О предвуковским књижевним идиомима Стевановић је овде писао у непуна два пасуса. Мишљење изнето у централном исказу овог поглавља биће карактеристично и за каснија Стевановићева виђења предстандардног периода: „Књижевност је код Срба, уколико је било, до краја XVIII в. писана углавном језиком који је народу био далек (прво старим српскословенским, па црквеноруским, па мешавином овог последњег с народним). Може се рећи да су тек дела Д. Обрадовића (писана последње две деценије XVIII и на почетку XIX в.) и језиком својим приступачна народу. А опет су и српски књижевници првих деценија XIX в. још писали славеносрпском језичком мешавином” (ЕЈ, 521).

Очито је, прво, да Стевановић избегава да славеносрпски идиом сврста међу књижевне језике, називајући га два пута (*језичком*) *мешавином*. Очито је, такође, да аутор тешко одређује и статус Доситејевог језика. Друго нарочито постаје видљиво на истој страни текста, у пасусу који следи, где кори-

сти негативна одређења: „Тај језик, истина, још није био прави народни језик” или „тако да се ни за Доситејев језик, ако се стручно оцењује, не може речи да то није био славеносрпски језик.” Иако га је, ипак, одредио као славеносрпски, Стевановић је уочио и већу присутност особина народног језика у Доситејевом, али то запажање није исказао и стварањем посебног термина.

Од свих рускословенских и славеносрпских писаца именован је само Милован Видаковић, и то као поборник употребе Доситејевог језика у књижевности. Занимљиво је и да, у глорификовању Вукове реформе, Стевановић свесно превиђа да прва Вукова дела нису писана језиком *Српског рјечника* и потоњих радова: „Сам он од почетка свога рада писао је тим језиком /чистим језиком простога народа – прим. А. М./ и одмах је изишао са захтевом да баш тај језик, онакав каквим су говорили тадашњи српски орачи и пастири, постане књижевним језиком” (ЕЈ, 522). Ово је, уосталом, и сам Стевановић демантовао радом *Значај и употребе детаљног проучавања Вукова језика* из 1966. године, где је на богатом корпусу са бројним примерима – ортографским, фонетским, граматичким и лексичким – изузетно успело илустровано да „Вукова најранија дела носе печат књижевног језика против кога се борио” (ВСНВ, 72).

3. Ставовe изнете у Енциклопедији Југославије Стевановић је проширио у уводном поглављу капиталне граматике *Савремени српскохрватски језик*, објављене четири године након енциклопедије. Рускословенском и славеносрпском језику посвећено је много више простора, а сада су дате и поједине фонетске и граматичке црте рускословенског језика. Међу славеносрпске писце аутор је овом приликом сврстао Захарија Стефановића Орфелина, Емануила Јанковића, Павла Соларића и Доситеја Обрадовића (ССЈ, 35).

Приметно је да је акценат у излагању стављен на социјално-економски и политички контекст, док је граматичкој и лексичкој структури предстандардних идиома посвећено далеко мање простора. Графијске и ортографске црте њихове нису ни ушле у поље интересовања Михаила Стевановића у дескриптивно-нормативној граматичкој. За све познаваоце и поштоваоце Стевановићевог дела свакако ће, међутим, најзанимљивије бити што међу граматичким особинама славеносрпског језика није поменути нити једна из области синтаксе реченице, што свакако изненађује када се у обзир узме чињеница да је тематику из савременог српског књижевног језика тумачио највише из угла синтаксичара.¹

Од фонетских црта у примеру из Орфелиновог *Славеносрпског маџазина*, које истовремено одређује и као рускословенске и као руске, сматрајући термине у овом контексту синонимним, Стевановић издваја секвенцу *ор* на месту вокалног *р* и *о* на месту српског *а*, док од специфичних граматичких карактеристика пописује облик генитива множине именица, генитива јединице

¹ Станојчић 1991, Станојчић 2001.

заменичке промене на *-ѝо*, перфекта без помоћног глагола, 3. лица презента са наставком *-ѝ*, као и употребу везника *чиѝо* наместо декларативног везника *да*. Ван пописа синтаксичких карактеристика славеносрпског језика остале су оне везане за ред речи у реченици, за шта је наведени Орфелинов цитат нудио лепе илустрације: глагол на крају реченице или постпозицију атрибута.

И када је у другим радовима улазио у синтаксичку проблематику славеносрпског језика, Стевановић се углавном посвећивао синтакси падежа или синтакси глаголских облика, али и синтакси реченице, утврдивши притом готово све славеносрпске синтаксичке црте присутне у Вуковом језику. Штета је што их није и систематизовао у једном синтетичком раду, јер се укупан број оваквих синтаксичких црта које је уочио Стевановић може добити тек читањем више радова посвећених Вуковом језику. Тако у раду *Значај и ѿпѝреба деѝаљноѝ ѝроучавања Вукова језика*, из 1966. године, анализирајући особине против којих се и сам Вук борио, Стевановић нарочито издваја употребу партиципа: „На уштрб овога карактера /народног – прим. А. М./ знатно више иду облици које је Вук употребљавао према таквим рускоцрквеним и славеносрпским облицима, односно које је узео из граматика тих језика (...), тј. партиципи, којих српскохрватски језик уопште нема, нити их је имао ни у Вуково време” (ВСНВ, 73). У синтакси падежа пажња је посвећена дативу, инструменталу и локативу множине именица са суфиксом *-ие* (*-ије*): „Употребљавао је Вук понеку од ових именица и у дат., инстр. или лок. множине с наставком *-ама*. И не само то, већ Вук – мада у *Писменици* каже да у нашем језику нема других именица осим оних на *а* које би у дат., инстр. и лок. мн. имале наставак *-ама* – у обрасцу за промену именица ср. р. на *-ије* у *Грамаѝици* уз *Рјечник* даје ове падеже у облику: *срѝиенијама*” (76–77). Како је овакав свој став Вук поновио и 1845. године, Стевановић закључује: „Нигде, очевидно, Вуков граматички геније није подбацио као у овоме случају” (77).

У обимном раду *Језик у Вукову делу и савремени срѝскохрватѝки књижевни језик* из 1963–1964. године Стевановић је изнео највише Вукових синтаксичких црта карактеристичних и за славеносрпски језик. То се односи на конструкцију *к(а) + датив* у функцији допуне именица којима се означава осећање или расположење (ВСНВ, 150–151), употребу глаголског прилога прошлог (154–155), финалну позицију глагола у реченици (160), постпозицију атрибута (163) и инверзни ред делова сложеног предиката (166).

За честу употребу безличних конструкција констатује се да је „с гледишта садашње употребе таквих конструкција необјашњиво честа њихова примена у Вукову језику” (158), али су скорашња истраживања показала како су управо овакве конструкције биле изузетно фреквентне и у језику Вуковог пријатеља Димитрија Давидовића, у чијим *Новинама срѝским* је и сам Вук сарађивао, као и у тадашњем публицистичком стилу уопште.²

² Милановић 2000.

Недовољна упућеност српских лингвиста током 60-их година 20. века у језик славеносрпских писаца условила је Стевановићево мишљење, везано за употребу везника *зашто* у узрочном значењу, да „са изузетком Марка Миљанова, није било ни писаца који су ову особину познавали” (ВСНВ, 152). Каснија проучавања језика писаца из Војводине, Вукових претходника и савременика, показала су да је узрочни везник *зашто* код њих био уобичајен у писаном изражавању, па не би требало искључити управо њихов утицај на Вуков језик.³

Међу синтаксичке црте карактеристичне за предвуковски период Стевановић није уврстио ни интерпозицију енклитике, већ је само констатовао њену необичност из угла савременог српског језика, иако грађа из славеносрпских текстова за ову особину нуди обиље потврда.⁴

У раду *За Вука и његову њега*, објављеном 1967. године, Стевановић се поново враћа славеносрпским елементима у Вуковом језику, допуњујући сада своје мишљење о употреби предлошко-падежне конструкције *к(а)* + датив: „А из области синтаксе можемо навести употребу датива с предлогом *к(а)* у функцији допуне именица које означавају какво осећање или расположење (...) – тамо где се иначе употребљава предлог *према* са истим обликом; затим у функцији допуне придева *близак* и његова компаратива (...) и у сл. случајевима (у предговору к првом *Рјечнику*), где у савременом језику долази сам облик датива” (ВСНВ, 243).

Као последица недовољног интересовања за славеносрпску реченицу управо је и произишло недовољно прецизно мишљење у раду *За Вука и његову њега* (1968), које се у великој мери коси са ставовима изнетим у раду *Језик у Вукову делу и савремени српскохрватски књижевни језик*: „Вук међу писцима наше књижевности има свој посебан стил, који карактеришу још и: одвећ честа употреба пасивних реченица с објектом у функцији субјекта и повратним глаголом у предикату (...), употреба глаголске енклитике између атрибута и именице коју одређује (...), као и између броја и његове допуне (...); употреба придевских речи иза именица (...), употреба глагола на крају реченице итд.” (ВСНВ, 251). Управо су све наведене синтаксичке црте карактеристичне за стил многих славеносрпских писаца, што су показала истраживања њиховог језика објављена исте године, а што потврђују и новије монографије.⁵

³ Поменути везник потврђен је код Доситеја (Куна 1970: 171–173) и Емануила Јанковића (Херити 1983: 269). У нашој грађи налазе се потврде и из језика *Новина С(ербских)*, где се – индикативно – јавља и у језику Димитрија Давидовића, али и у Вуковом језику. Такође, овај везник налазимо и у језику Јована Суботића.

⁴ Албин 1968: 93–94, Кашић 1968: 108, Херити 1983: 258, Суботић 1989: 168 и др.

⁵ В. фусноте 3 и 4.

И у раду *Самоуки Вук – ѓрамајички ѓеније*, написаном 1986. године, Стевановић допуњује своје синтаксичке судове о славеносрпском језику, и расправљајући о *Писменици* истиче: „Вук је, уосталом, таквом ликвидацијом овог семантичко-синтаксички посебног падежа /локатива – прим. А. М./ себи уштедео уношење још једног облика свих деклинабилних врста речи који је у језику српског грађанског друштва ушао био у обичај, примљен из језика славеносрпских књижевника, просвећивањем тога дела српског народа на овоме језику” (ОВБ, 10). У истој раду, при расправи о нехотичном залажењу Вука у синтаксу, Стевановић пише о условима који су довели до тога: „А у Мразовићевој Словенској граматизи, која је Вуку служила као углед, боље рећи као калуп по коме ће сачинити своју Писменицу, нашао је много више глаголских облика. То ће рећи у староцрквенословенском језику, па и у славеносрпском, а тако исто и у српском народном језику има двоструко више глаголских времена, нарочито много њих за означавање радња (односно збивања и стања) везаних за прошлост” (13).

4. Мањак интересовања за славеносрпски језик код Стевановића сасвим сигурно је потицао најмање из два разлога: није био нормиран и није био у довољној мери разумљив простом народу. Доследни Вуковац своје мишљење о славеносрпском језику и тадашњој култури недвосмислено је изнео већ 1947. године: „Код нас је, истина, и пре Вука било неких почетака књижевности, било је рада на просвети, било је некакве културе. Али су тек с Вуком Карацићем и наша просвета и наша култура добиле народни карактер, а наша књижевност је постала правом књижевношћу овога народа. Пре Вука се све то стварало или, да тачније кажемо, почињало стварати, на језику који је народу био туђ и неразумљив” (ВСНВ, 12). Јасан став нормативисте Стевановића о хибридности славеносрпског језика поново се, као и у енциклопедији, огледао у готово сваком исказу и у граматизи: „У ствари су писали (мислим када су се обраћали народу) неком мешавином рускоцрквеног језика, на коме су се васпитавали, и језика српског грађанског друштва, коме су сами припадали. Тако је у другој половини XVIII века створен нови књижевни језик, који није био ни стари српкословенски, ни рускоцрквени језик, већ, како рекосмо, мешавина овог последњег и језика српског грађанског друштва. Том мешавином, познатом под именом *славеносербског језика*, пише све већи број писаца крајем XVIII и неколике прве десетине XIX века” (ССЈ, 32–33).⁶ Оваква формулација унеколико је другачија, а битно прецизнија, од формулације из 1947. године, када Стевановић пише о мешавини „народног и дотадашњег књижевног језика” (ВСНВ, 17). Конкретније одређење народног језика као језика грађанског

⁶ Инсистирање на појму *мешавина* наставља се и даље: „Истина је да су баш у то време неки књижевници били противу ове мешавине” (ССЈ, 33).

друштва у Војводини свакако је допринело бољем поимању генезе славеносрпског језика. У новом виђењу јасније постаје да је славеносрпски језик био плод културног деловања грађанског слоја српског друштва у Војводини. Поређење два исказа сведочи да је Стевановић у важним детаљима у међувремену ревидирао своје виђење, иако о овоме питању није писао током више од деценије.

Такође, врло је битно приметити да Стевановић, пишући у граматички о језику српских просветитеља, запажа да се са језиком српског грађанског друштва није мешао само рускословенски, већ и сам славеносрпски језик. „Ни он /Доситеј – прим. А. М./ ни други мало пре поменути писци тим језиком /простонародним – прим. А. М./ нису могли писати, већ су ипак писали мешавином рускоцрквеног, односно славеносрпског језика, на коме су се васпитавали, и разговорног језика грађанског друштва, коме су припадали, опет славеносрпским језиком” (ССЈ, 35). Ово прецизно и сасвим тачно запажање о, заправо, понародњавању славеносрпског језика, нажалост, остало је опет терминолошки недоречено: пажљивим читањем претходног цитата открива се да се код Стевановића „мешавина” славеносрпског и језика грађанског друштва поново назива – славеносрпски језик. Зато Стевановић своју формулацију мења у раду из 1970. године, под називом *Стиварање јединства књижевног језика Срба и Хрватиа и данашње стање њиховог јединства*, где се даје и његов најпрецизнији опис хибридног славеносрпског језика, у констатацији да су се Срби „служили старим српскоцрквеним језиком, рускоцрквеним, мешавином једног и другог поменутог језика с народним елементима, познатог под називом славеносрпског” (ВСНВ, 405–406). Четврти језички елемент славеносрпског језика, руски књижевни језик, мада се у Стевановићевим радовима спорадично помиње, није, међутим, присутан ни у овом опису.

Честу супституцију речи *језик* речју *мешавина* Стевановић је мотивисао у *Савременом српскохрватском језику* завршном констатацијом о ненормираности славеносрпског језика, „чија је врло занимљива одлика била то што он никако није био одређен језик. У једних писаца више је носио карактер рускоцрквеног језика, у других се више приближавао језику грађанске класе, а код неких и језику простог народа” (ССЈ, 35–36).⁷

Из поменутог цитата, у коме се помиње и приближавање славеносрпског „језику простог народа” видљиво је и да су тешкоће са одређивањем

⁷ Готово иста констатација налази се и у раду *Значај и њихова дејство у проучавању Вукова језика*: „Али, свакако, можемо рећи да је Вук морао знати и тај језик, иако то није био одређен језик да би га ико могао потпуно познавати. Хтели смо рећи да је Вук морао познавати ону језичку мешавину на којој су до њега књиге писане” (ВСНВ, 64).

статуса Доситејевог језика практично пренесене из Енциклопедије, али је он опет одређен, уз нова ограђивања,⁸ као славеносрпски.

5. Сукоб различитих концепција српског књижевног језика у 19. веку Стевановић је искључиво посматрао из социјално-економске (класне) перспективе у којој доминирају специфични појмови (*класно стиановишије, ѿпривилегија, ѿрофиј, ексѿлоатишор, ексѿлоатишисани*) као и адекватна пропратна реторика из прве половине 20. века (*оружје у рукама народа, ѿпрежњење сељчких маса*, и сл.), занемарујући притом, чини се, културно-историјске околности које су довеле до суштинског разилажења ставова митрополита Стевана Стратимировића и Вука Стефановића Караџића. У граматички је то највидљивије у два карактеристична цитата: „Црквена јерархија је, такође, била задовољна што је отклоњен захтев да се за школски и књижевни језик мора узети језик простог народа, јер је са свог класног становишта сасвим правилно оцењивала да би то за њене социјално-економске позиције било врло опасно оружје у рукама народа. Оно би брзо довело до отрежњења сељачких маса, које би непосредно угрожавале те позиције” (ССЈ, 35); „црквени представници, који су непосредно руководили културним животом српског народа, нису ишли за задовољењем народних потреба и омогућавањем културног прогреса свога народа, већ су, штитећи у крајњој линији своје посебне друштвене и економске позиције, кочили тај прогрес” (ССЈ, 37).

Из оваквог погледа на језички сукоб произишли су и ставови да се „просветитељски писци краја XVIII и почетка XIX века нису могли ослободити овога језика” (35), тј. да се Доситеј „није могао ослободити особина језика своје класе” (37).

Исте ставове о односу Стратимировића и Вука Стевановић износи и у књизи *Вук у своје и нашем времену*, у којој су сакупљени радови објављени у периоду од 1947. до 1970. године. Године 1947. у раду *Велико дело Вуково* он пише: „У старој азбуци, више неголи у језику, Стратимировић је гледао непосредно чување дотадашњих традиција, кроз то гаранацију свевласти цркве и црквених људи у питањима културног живота и посредно – чувања политичких и економских привилегија своје класе” (ВСНВ, 13). А на предавању држаном на Коларчевом народном универзитету 1968. године, и објављеном под насловом *За Вука и ѿрошиву њеџа*, Стевановић је изнео следеће мишљење: „Такво се гледиште није могло одржати, нити је такав, народу непознат, језик и даље могао остати у употреби, ни у условима онога времена зато што се с народом морало општити, и што се он морао у целини просвећивати на њему разумљивом језику, – не ради њега самог не-

⁸ „Практично се доиста језик Доситејев доста приближава народном језику” (ССЈ, 36).

го и ради профита оних које су прилике народу наметнуле за експлоататоре, а да не говоримо о томе што је експлоатисаним просвећивање било потребно ради њихова буђења и коначног збацивања јарма, како туђинског тако и јарма домаћих експлоататора” (ВСНВ, 241). Своје ставове није ревидирао ни 1970. године, када у раду *Стварање јединства књижевног језика Срба и Хрватша и данашње стање њога јединства* констатује да је Вук „коначно однео потпуну победу над упорним противницима, црквеном јерархијом и представницима грађанске класе уз њу, који су се борили за своје привилегије, између осталих и за привилегију да се разликују од простог народа и језиком књижевности и културе. али су они, на срећу њихова народа, у тој борби потпуно побеђени” (ВСНВ, 406).

6. У свим радовима посвећеним предвуковском периоду развоја српског књижевног језика уочљиво је термилошко шаренило које је тешко мотивисати. Изненађује, притом, што је неустаљеност терминологије најмање карактеристична за најранији рад *Велико Вуково дело*, а највише присутна управо у нормативној граматици *Савремени српскохрватски језик*. Тако у њој на стр. 30 налазимо термине *рускоцрквени језик* и *црквеноруски језик* („да се у цркви код Срба почиње употребљавати и рускоцрквени језик” : „70 граматика црквеноруског језика”), као и на стр. 33 („он је највећи број својих дела написао на рускоцрквеном” : „и залагали се за црквеноруски језик”), док се на стр. 31 тај идиом именује и као *рускоцрквени језик* и као *рускословенски црквени језик* („потпуно преовлађује рускоцрквени језик” : „пишу рускословенским црквеним језиком”). Исти примери (*ѿрискорбно*, *роскош*, *чио* и др.) са стр. 33 одређују се и као *рускословенске речи* („Лако је запазити да овде преовлађују рускословенске речи и да има више гласовних и обличких особина руског језика”) и као *руске речи* („Али пада у очи да су ту, напоредо с руским, употребљене српске речи”) у једном пасусу. Појмовно нису разграничени, нити дефинисани, ни термини *рускословенизам* (стр. 36: „Ево још неколико рускословенизама”) и *словенизам* (стр. 37: „Али се ни он, како видимо, није могао сасвим ослободити словенизама”). Нестабилност и неуједначеност Стевановићеве терминологије о ранијим типовима књижевних језика код Срба у књизи *О језику Горског вијенца*, објављеној 1990. године, већ је запазио Светозар Стијовић (Стијовић 1992). Иста карактеристика прати и већину осталих радова цитираних у овом реферату, а протеже се на готово све у пракси данас углавном устаљене термине: црквенословенски, српкословенски, рускословенски, славеносрпски језик, и сл. Тиме је несумњиви значај Стевановићевих анализа свакако умањен јер, као што је то Стијовић добро приметио „код читаоца понекад изазивају недоумицу” (Стијовић 1992: 47).

Изузетак представља пригодни рад *Велико дело Вуково* из 1947. године, где је термилошки систем доста стабилан и у највећој мери ослоњен на терминологију Александра Белића, који се такође угледао на своје прет-

ходнике.⁹ Српски књижевни језик од 12. до тридесетих година 18. века назива се у поменутом Стевановићевом раду, као и данас, *српскословенски језик* („који су писали свакаким језиком: српскословенским” ВСНВ, 14), а његов наследник у српској култури одређује се чешће као *рускословенски* („преовлађивању рускословенског језика” 16, „рускословенски језик да се замени” 17), а једанпут хиперонимом *црквенословенски језик* („Орфелин ... је писао славеносрпским и црквенословенским” 12). Језик настао посрбљавањем рускословенског Стевановић доследно назива *славеносрпским језиком* („који су писали ... славеносрпским, и у свакој прилици другачијом мешавином” 14–15), описујући га или као језик са *рускословенском основицом* („одбацивањем старог правописа и дотадашњег књижевног језика с рускословенском основицом” 18), или – код Доситеја – као језик са *словенским ђримесам* („Доситејев језик није био чист од словенских примеса” 13). Нажалост, Стевановић је од овог стабилног и једноставног система у познијим радовима одустао, створивши термилошки систем са исувише синонима и дублета, који је користио и готово четрдесет година после првог рада посвећеног Вуковој борби, нпр. у раду *Самоуки Вук – ђрамајички ђеније* (ОБВ 5–20).

б. 1. Типови српских књижевних језика код Стевановића називају се на више начина, видели смо већ, и у оквиру истог дела, и тај начин именовања није систематизовао ни у последњем раду посвећеном Вуку Караџићу. Начини варирања термина код Стевановића различити су: употреба архаичног и савременог облика (*славеносербски језик* : *славеносрпски језик*), употреба или изостављање појма *црквени* (*рускословенски језик* : *рускословенски црквени језик*, *сѳарословенски језик* : *сѳароцрквенословенски језик*), замена редоследа елемената у сложеници (*рускоцрквени језик* : *црквеноруски језик*), напоредом употреба сложенице и полусложенице са истим елементима (*црквеноруски језик* : *црквено-руски језик*), различит избор два од три атрибута који ће бити у сложеници (*сѳаросрпски црквени језик* : *сѳари српскоцрквени језик*), и сл.

Још два запажања. Стевановић је користио термине *сѳароцрквени*, *српскоцрквени* и *рускоцрквени језик*, али уз термин *црквеноруски* нигде није употребио парадигматски облик **црквеносрпски*. Друго, термин *црквенословенски језик* Стевановић је употребио само као хипероним за термин *рускословенски*, не и за термин *српскословенски језик*.

Детаљан преглед употребљених термина у ексцерпираним радовима даје следећу слику:

⁹ В. Младеновић 1995.

А. СРПСКОСЛОВЕНСКИ ЈЕЗИК

српскословенски језик: ЕЈ, 521; ССЈ, 31, 32; ВСНВ, 14

старосрпски црквени језик: ССЈ, 30

стари српскоцрквени језик: ВСНВ, 405

староцрквени језик: ОВБ, 7

црквени језик: ВСНВ, 244

стари црквеноруски језик: АБ, 300

српска редакција староцрквенословенског језика: ССЈ, 31

српска редакција старословенског језика: ВСНВ, 403

Б. РУСКОСЛОВЕНСКИ ЈЕЗИК

црквенословенски језик: ВСНВ, 12

рускословенски језик: ССЈ, 35, 36; ВСНВ, 14, 16, 17

рускословенски црквени језик: ССЈ, 31

црквеноруски језик: ЕЈ, 521; ССЈ, 30, 33; ОВБ, 7, 8, 19; ВОД, 459

црквено-руски језик: ВСНВ, 62

рускоцрквени језик: ССЈ, 30, 31, 32, 33, 35; ВСНВ, 64, 405

руска редакција староцрквенословенског језика: ССЈ, 31

В. СЛАВЕНОСРПСКИ ЈЕЗИК

славеносрпска језичка мешавина: ЕЈ, 521; ВСНВ, 74

славеносербски језик: ССЈ, 33

славеносрпски језик: ССЈ, 35; ВСНВ, 12, 15, 62, 64, 65, 74, 196; ОВБ, 6, 7, 8, 13; ВОД 454, 455, 459

6.2. Језичке идиоме који су такође били од значаја за српски књижевни језик у 18. и 19. веку Стевановић именује доследније – једина разлика у употребљеним терминима односи се на њихову ширину, тј. већу или мању прецизност одабраног именовања:

А. РУСКИ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК

руски књижевни језик: ССЈ, 31

руски језик: ССЈ, 32, 33

Б. РАЗГОВОРНИ ЈЕЗИК СРПСКОГ ГРАЂАНСКОГ ДРУШТВА

разговорни језик грађанског друштва: ССЈ, 35, 35,

језик српског грађанског друштва: ССЈ, 32, 33; ОВБ, 10

језик грађанског друштва: ССЈ, 37; ВОД, 460

6. 3. И језичке јединице из различитих типова српских књижевних језика се код Стевановића јављају термилошки недоследно решене. Цен-

трални термин при одређивању лексичких карактеристика предвуковских књижевних језика Стевановић је и дефинисао, што није карактеристично за остале термине у овој области његовога научног интересовања. Дефиниција, нажалост, није прецизна: „Под словенизмима подразумевамо све словенске народу непознате речи” (ВСНВ, 65). Овај термин користио је и у архаичном облику „славјанизам” (ЕЈ, 521), стављајући га под наводнике – за разлику од архаичног термина *славеносербски језик*. Облик који је данас доста распрострањен, *словенизам*¹⁰, Стевановић није користио. Да је под термином *словенизам* подразумевао речи и из српскословенског и из рускословенског језика, употребљавајући га као хипероним, види се из другог рада: „уношењем у њега словенизама (српскословенизама, рускословенизама)” (ВОД, 454–455). Како термин *словенизам* није био сасвим прецизан – јер се односио на речи из два књижевна језика и временски распон од 12. до 19. века, и како се истовремено односио на црквенословенске речи у целини али и оне у којима је таква била само одређена фонема или морфема, Стевановић је био приморан да посегне за додатним терминолошким решењима. Статус речи из руског књижевног језика, као и њихов однос према рускословенским, терминолошки није детаљно разрађен код Стевановића, што смо већ илустровали у т. 6.

Термине *јосрбџица* и *јосрбљавање* Стевановић није користио, али је уз *словенска* и *руска ѓрамајичка штерминологија* употребио и синтагму *јосрбљена ѓрамајичка штерминологија*, расправљајући о Вуковој *Писменици* (ОВБ, 7). Занимљиво је да Стевановић ни у једном раду није употребио термин *црквенословенизам*, иако је у терминима инсистирао на црквеном карактеру српских књижевних језика до Вука (в. т. 6. 1). Једанпут је употребио термин *црквенословенска лексика* (ВОД, 459).

А. СЛОВЕНИЗМИ

словенизам: ССЈ, 37; ВСНВ, 65, 72, 74, 75, 76, 76; ОВБ, 19; ВОД, 454, 455, 458, 460

прикривени словенизам: ВСНВ, 75

„славјанизам”: ЕЈ, 521

словенска реч: ВСНВ, 74, 75, 75, 78

словенски наставак: ВСНВ, 76, 244

словенски карактер именице: ВСНВ, 78

словенска примеса: ВСНВ, 13

словенски елемент: ВОД, 455

словенски језички знак: ВОД, 460

словенска граматичка терминологија: ОВБ, 7

¹⁰ В. нпр. Стијовић 1992.

Б. ЦРКВЕНОСЛОВЕНИЗМИ

црквенословенска лексика: ВОД, 459

В. РУСКОСЛОВЕНИЗМИ

рускословенизам: ССЈ, 36; ВОД, 455

рускословенска лексика: ВОД, 459

рускословенска реч: ССЈ, 33

рускоцрквени облик: ССЈ, 35; ВСНВ, 73

рускоцрквена гласовна особина: ССЈ, 35

рускословенска основица језика: ВСНВ, 18

Г. РУСИЗМИ

русизам: ВСНВ, 75, 76

русизам лексички: ВСНВ, 63

русизам облички: ВСНВ, 63

руска реч: ССЈ, 33; ВСНВ, 74, 75,

руски облик: ВСНВ, 63–64

руска граматичка терминологија: ОВБ, 7

Д. СЛАВЕНОСРБИЗМИ

славеносрбизам ВСНВ, 68, 74

славеносрбизам лексички: ВСНВ, 63

славеносрбизам облички: ВСНВ, 63

славеносрпска реч: ВСНВ, 63–64

славеносрпски облик: ВСНВ, 63–64, 68, 73, 74, 75

Ђ. ПОСРБИЦЕ

покрљена граматичка терминологија: ОВБ, 7

6. 4. Атрибуте *српскословенски*, *рускословенски* (*рускоцрквени*), и *славеносрпски* Стевановић није користио само уз термин *језик* или друге термине из науке о језику, већ и уз управне речи које не спадају у лингвистичку терминологију. Да би опис терминологије везане за предвуковски период развоја српског књижевног језика био потпун, при њеном праћењу никако не би требало изоставити ни овакве синтагме:

рускоцрквени културни утицај: ССЈ, 31

рускословенске књиге: ССЈ, 31

славеносрпски писац: ВСНВ, 63; ВОД, 455, 458

славеносрпски књижевник: ОВБ, 10

славеносрпска натруха: ВСНВ, 63

славеносрпска шљока: ВСНВ, 65 (парафраза Вука Караџића)

славеносрпски назив појединих песама: ВСНВ, 73

7. И из летимичног прегледа библиографије академика Михаила Стевановића видљиво је да се предвуковским периодом развоја српског књижевног језика бавио током више од педесет година (1947–1990), у све три фазе стваралаштва (Станојчић 1991: 1), те да је ово интересовање проистекло из „дубоке оданости Вуковом делу и вуковској традицији” (Станојчић 1991: 2). Приметно је, такође, да је своја виђења временом мењао, допуњавао или исправљао, али да није показивао интерес за значајније синтетичке радове у којима би доминирала граматичка или лексичка питања предстандардних идиома.

Главно Стевановићево научно интересовање – књижевни језик, упућивало га је у већој мери на језик Вуков, као и на језик вуковаца и послевуковаца, али му је истанчани лингвистички нерв, изграђен у Белићевој лингвистичкој школи, налагао и изучавање ширег контекста, тј. предисторије Вукове језичке и правописне револуције. Иако су се као највећи недостаци Стевановићевих анализа показали непостојање корпуса, изузев самих Вукових дела, и нестабилизован термилошки систем, то нимало не умањује мишљење Стевановићевог ученика и настављача (Стевановић би рекао и „продуживаоца”), Живојина Станојчића: „Традиционалан, јасан и разумљив, приступ језичким разматрањима и поштовање језичке чињенице, видљиви су у Стевановићевом поступку” (1991: 3). Ова оцена, изнета за Стевановићево дело у целини, подједнако важи и за радове у којима се бавио предвуковским периодом.

ИЗВОРИ

- АБ: Михаило Стевановић, *А. Белић*, Вукова борба за народни и књижевни језик, ЈФ XVIII, 1–4, Београд, 1949–1950, 299–309.
- ЕЈ: Михаило Стевановић, *Књижевни језик код Срба од Досићеја и Вука*, Енциклопедија Југославије, 4, Хил – Југос, Загреб, МСМЛX, 521–523.
- ССЈ: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик. Грамаиички системи и књижевнoјезичка норма. I. Увод, фонетика, морфологија*, Београд, 1991 (шесто издање).
- ВСНВ: Михаило Стевановић, *Вук у своме и нашем времену*, Нови Сад, 1987.
- ОВБ: Михаило Стевановић, *Од Вука до Белића и даље*, Београд, 1988.
- ВОД: Михаило Стевановић, *Реч-две о „језику бабе Смиљане” и о Вуковој оцени Досићејева језика*, ЗбМСФЛ XXXIII, Нови Сад, 1990, 453–460.

ЛИТЕРАТУРА

- Албин 1968: Албин, А., *Језик новина Стефана Новаковића (1792–1794)*, Нови Сад.
- Кашић 1968: Кашић, Ј., *Језик Милована Видаковића*, Нови Сад.
- Куна 1970: Куна, Х., *Језичке карактеристике дјела Доситеја Обрадовића*, Сарајево.
- Милановић 2000: Милановић, А., *Конкуренција деагенитизованих реченица при генези српског новинарског стила*, НССВД 29/1, Београд, 287–295.
- Младеновић 1995: Младеновић, А., *Назив „српскословенски језик” у текстовима Стојана Новаковића и данас*, Стојан Новаковић – личност и дело: научни скуп поводом 150-годишњице рођења (1842–1992), Београд, 361–364.
- Станојчић 1991: Станојчић, Ж., *Михаило Стевановић (3. IV 1903 – 14. I 1991)*, ЈФ LXVII, Београд, 1–4.
- Станојчић 2001: Станојчић, Ж., *Михаило Стевановић (1903–1991)*, КњЈ 1–2, Београд, 184–188.
- СТИЈОВИЋ 1992: Стијовић, С., *Славенизми у Њеђошевим њесничким делима*, Сремски Карловци – Нови Сад.
- Суботић 1989: Суботић, Ј., *Језик Јована Хаџића*, Нови Сад.
- Херити 1983: Херити, П., *Књижевни језик Емануила Јанковића*, Нови Сад.

Aleksandar MILANOVIĆ

STEVANOVIĆ'S COMPREHENSION OF THE SERBIAN LITERARY LANGUAGE DEVELOPMENT BEFORE THE PERIOD OF VUK

Summary

An attempt has been made in this paper to observe the reaches and limitations of Stevanovic's comprehension of pre Vuk's period of the Serbian literary Language development, and to describe and systematize the terminology Stevanovic used in relevant papers that originated in period 1947–1990.

